

Sverige i polska flyktingars ögon under andra världskriget

ANDRZEJ NILS UGGLA

STEREOTYPA UPPFATTNINGAR om olika länder och deras folk kan vara mycket djupt rotade och långlivade. Det färskaste exemplet kommer från ett planerat arrangemang under Polandagarna i Kraków i oktober 1999. Polackerna har protesterat emot att den svensk-polska vänskapen skulle manifesteras genom att en trupp svenska soldater iklädda karolineruniformer skulle marschera genom Krakóws gator under trumvirvlar och smattrande stridstrumpeter. Denna programpunkt har tagits bort sedan polackerna påpekat "att just Karl XII:s soldater i de historiemedvetna Krakówbornas minne står för invasion, plundring och våldtäkt". Arrangemanget har ersatts med en parad av motionärer från "Friskis och Svettis" (Hallgren 1999).

I. Den polska synen på Sverige ur ett historiskt perspektiv

När vi ställer oss frågan om de polska flyktingarnas förhållande till sitt nya land, kan det vara lämpligt att börja med en tillbakablick. Polackernas förhållningssätt gentemot Sverige och svenskarna har inte alltid varit det samma, utan har undergått tämligen stora förändringar genom tiderna. I hög grad har det varit beroende av såväl dynastiska förbindelser mellan Sverige och Polen som konflikter av politisk art. Dessa möten har ofta även gett tillfälle till ömsesidiga konfrontationer där olika sedvänjor legat till grund för osämjan. I polska beskrivningar av Sverige och dess invånare av bl. a. militärer och diplomater, men även i skönlitteratur, har företrädesvis det senare tagits upp. Dessa möten har också blivit ämne för såväl artiklar av populär karaktär som vetenskapliga arbeten.

De svenskar som förde krig i 1600-talets Polen och i början av 1700-talet, kan av naturliga skäl inte vänta sig annat än ett negativt eftermäle, typiskt för inkräktande arméer. Detta gäller kriget under Gustav II Adolf, som inom ramen för kriget om Livland intog en del av Västpreussen innan man uppnådde stilleståndet i Altmark år 1629. Samma sak gäller Karl X Gustav, som försökte inta det mytomspunna Jasnogóraklostret i Częstochowa med den berömda målningen "Svarta Madonnan", innan detta krig avslutades med freden i Oliwa 1660. Slutligen har vi Karl XII, som på polsk grund förde krig med Peter den Store under det Stora nordiska kriget 1700-1721.

Litteraturen, främst genom Henryk Sienkiewicz' prosa, har i hög grad medverkat till uppkomsten av en negativ bild av svenskarna i många polackers medvetande och kan även ha medverkat till uppkomsten av ofördelaktiga föreställningar om Sverige som land. Detta har uppmärksammats av Lennart Kjellberg, som i artikeln "Polacker och svenskar" bland annat tar upp romanen *Syndafloden* och pratmakaren Zagłobas berättelse om svenskarna, vari denne förlöjligar de kulinariska sederna hos den nordlige grannen på andra sidan Östersjön (*cit.* Kjellberg 1986,13):

Eländigt är detta folk, ty deras land är fruktansvärt ofruktbart, och de har inte riktigt bröd utan mal tallkottar, och av sådant mjöl bakar de kakor, som luktar kåda. Andra går till havsstranden och äter vad helst vågorna spolar upp, och de slåss till och med om sådana delikatesser.

När den polske författaren Stanisław Przybyszewski ville svartmåla sin forne vän men senare fiende, August Strindberg, påpekar han i ett brev till Zenon Przesmycki i Warszawa 1897 att Sverige är en mycket farlig nation. Med Karl X Gustavs invasion (1655-1660) i åtanke skriver han: "Herre, bevara oss från pest, svält, eldsvåda och - svenskar! Denna bön mässar människorna i Kujawy än idag."¹

Enligt Edmund Kotarskis forskning var det den politiska och militära rivaliteten, och senare hotet mot den nationella existensen, som spelade den viktigaste rollen för framväxten av den negativa Sverige bilden i polsk litteratur (1980, 84):

I den rådande situationen av rivalitet och hot kunde det i grund och botten knappast uppstå annat än negativa bilder, liknande de uppfattningar som i äldre tider formulerats om Moskva, Tyskland eller Turkiet, alltså om inkräktare som hotat Polens existens som stat och nation.

---

¹ 20 mars 1837 (Przybyszewski 1937,140 [166]).

Med tiden kom dock Sveriges exotiska natur och ökade ekonomiska välstånd att väcka allt större intresse i Polen. Zenon Ciesielski finner orsakerna till den växande fascinationen för denna nordliga region i början av 1800-talet grunda sig på faktorer som t ex den storslagna skandinaviska naturen (1974, 20):

...upptäckten av landskapsbildens värden i vissa skandinaviska länder, en ökad medvetenhet om särdragen i nordbornas nationalkaraktär, upptäckten av den skandinaviska kulturens erövringar och särart, och slutligen upptäckten av det växande materiella välståndet i dessa länder.

Andra faktorer, som bl. a. Kazimierz Ślaski skriver om, var t ex det svenska demokratiska tänkandet som började nå Polen i slutet av förra seklet (1977, 333-338). En undersökning gjord av Marie-Christine Skuncke (1987) visar att den långt framskridna emancipationsrörelsen i Sverige under andra hälften av 1800-talet väckte intresse i Polen bl. a. i form av ett stort läsarintresse för de talrika översättningarna av Fredrika Bremers romaner.

Under andra hälften av 1800-talet började polackernas uppfattning om Sverige att förändras från en extremt negativ bild till visionen av ett framstående land såväl socialt som materiellt, och svenskarna kom alltmer att ses som ett folk med djup känsla för demokrati och humanism i vid bemärkelse.

II Sverigepolackernas bild av svenskarna

"Inifrån" sågs Sverige på ett annat sätt av de polacker som stadigvarande bodde i landet. En person som var väl insatt i den polsksvenska problematiken var konsthistorikern och lektorn i polska språket (sedan 1934) vid Lunds universitet, Zygmunt Łakociński. Hos de polska turister som besökte Sverige lade han märke till en fascination för detta land. Nykomlingen frapperades av så många positiva detaljer, att han "återvände till sitt hemland som uttalad beundrare av 'Skandinavien' och fast besluten att så snart som möjligt återvända för en längre tid" (1936, 7).

Łakociński upptäckte emellertid många särdrag som man kan se först när man har varit här en tid och kommit över den första impulsiva hänförelsen över naturen och välståndet.

Ett karaktäristiskt svenskt drag som en utlänning dagligen möter är enligt Łakociński den påfallande opersonlighet som svenskarna uppvisar i samtal. Svensken engagerar sig i "neutrala" ämnen såsom

natur, konst och väder, men undviker helst att ge uttryck för någon personlig uppfattning. När det gäller mera känsloladdade ämnen upprepar man gärna allmänna fraser i stil med "svårt att säga", "det vet man inte" eller helt enkelt "hm!". Det svåraste hindret för en polack som vill bli assimilerad här tycks enligt denne *skarpsynte* observatör av det svenska samhället vara en kritisk inställning till svenskarnas sätt att lösa vissa moraliska problem utan att ta hänsyn till de psykologiska omständigheterna och utan att engagera sig emotionellt.

Det intressanta är inte det aktuella händelseförloppet som sådant och inte heller den psykologiska konflikten mellan lag och verklighet. Det intressanta är det abstrakta moraliska kravet att rätt skall skipas (1936, 104).

Denna iakttagelse kan illustreras med ett exempel härrörande från en anonym källa. En polack, far till tre barn, som besökte Sverige kort efter krigsslutet, berättade för en intresserad skara universitetsfolk i Uppsala om en fasaväckande händelse under den tyska ockupationen, där han själv spelat huvudrollen. När upproret i Warszawagettot slogs ned gömde han i sitt hem ett antal judar, vilket om det upptäcktes innebar att hela hans familj skulle hamna i koncentrationsläger eller skjutas på fläcken, för att inte tala om de undangömda flyktingarnas öde. När en patrull gestapomän, upphetsade av jakten, infann sig i huset och frågade om där fanns några judar, förnekade han naturligtvis detta. Kommentaren från en av de vid detta möte i Uppsala församlade löd: "Jaha, men ni ljög ju. Hur är det med ert samvete?"

Łakociński slutomdöme om det svenska folket kan sammanfattas i beskrivningen av ett folk som frambringt en högt utvecklad materiell kultur, men som "med obeveklig konsekvens" blivit "dess slav". Med stöd i dessa ord citerar han (s. 105) en dikt av den svenske författaren Verner von Heidenstam (18 59-1940) med titeln "Åkallan och löfte", vars centrala rader lyder:²

*Du 1er, mitt folk, men med stela, drag,
och sjunger, men utan att hoppas.
Du dansar hellre i sidenvåd
än tyder din egen gåta.
Mitt folk, du ska vakna till ynglingadåd
den natt dupa nytt kan gråta.*

---

² Dikten utgiven 1915 i samlingen *Nya dikter*.

III. Polska flyktingars syn på Sverige och deras konfrontationer med svenskarna under andra världskriget

1. Frånvaron av känslomässiga band

Trots stor välvilja och hjälp från svenskarnas sida klagade många polska flyktingar över svårigheterna att knyta känslomässiga band bland svenskarna. Den svenske författaren Arvid Brenner tog upp denna fråga i *Dagens Nyheter*, sedan han fått ett brev från en ung polsk flykting i Kalifornien som tidigare vistats i Sverige. I sitt brev beskriver denne sina svårigheter att acklimatisera sig mentalt här i landet. Han hade kommit till Sverige helt ensam och varit tacksam över att ha funnit en hållplats, där han hett önskade "känna sig som hemma", vilket han dessvärre misslyckades med. Han skriver att man gjorde honom olika tjänster, men att han aldrig lyckades knyta några verkliga vänskapsband Sverige:

Man blir aldrig någon närstående för dem - när man öppnar sitt hjärta hör man bara: "jaså, jaha, javisst".

I *Dagens Nyheter* berättar Arvid Brenner utifrån detta brev att den unge polacken hade gjort sig bekant med det svenska landskapet och med svensk kultur, men mellan honom och svenskarna hade det hela tiden funnits en osynlig mur. Trots detta hade han kvar sin "olyckliga kärlek" till svenskarna, även om det gjorde honom ont att han inte hade lyckats "slå upp ett hål i denna mur" (1946). Brenner ger honom rätt och förklarar kylan med att när en utlänning öppnar sig för hans landsmän, känner de sig generade och reagerar med att säga "jaså". De inser inte att de fått ett förtroende. Brenner skriver vidare:

Vi är ganska villiga att ge presenter, men vill inte ge något av oss själva.

Ovan refererade synpunkter kan kompletteras med de intervjuer som *Expressen* över ett år efter krigsslutet gjorde med unga kvinnor som suttit i tyska koncentrationsläger och nu arbetade i en svensk fabrik. Av deras uttalanden kan man dra slutsatsen att dessa utländska kvinnor, oftast bosatta i Stockholm, aldrig blivit hembjudna till någon svensk familj, däremot till olika religiösa samfunds sammankomster.³

---

³ "Svensken är lång och ståtlig..." (1946)

På grundval av de genomförda samtalen kan man rent allmänt säga att något ömsesidigt intresse mellan svenskar och utlänningar inte existerade. De utländska kvinnorna betraktade i regel inte de svenska männen som lämpliga partners, även om de uttalade sig positivt om deras yttre: "ser bra ut, långa och ståtliga". *Expressens* slutsats var följande:

De svenska männen får underbetyg över lag av de unga utländska töserna, som inte tycker att de varken är så glada, artiga, snälla eller trevliga att prata med som dem därhemma.

Beträffande sina framtidsplaner gav kvinnorna uttryck för en längtan efter ett normalt familjeliv. När de nu kommit ifrån helvetet i koncentrationslägren ville de gärna bilda familj med man och barn, men detta var enligt deras mening omöjligt eftersom det i Sverige "inte fanns några män för dem". De svenska männen var inte heller intresserade av utländska kvinnor. En av de tillfrågade männen gav följande motivering:

De är också så svåra att komma underfund med [...] de har ett annat sätt än vi, och verkar ofta så blyga och rädda för oss som om de trodde vi skulle äta upp dem, och ändå är de livliga, gräsligt livliga.

Konsekvensen av denna inställning bland svenskarna blev att några naturliga kontakter ej knöts.

Bland de intervjuer som gjordes av *Expressen* förtjänar den med en studentska från Polen att uppmärksammas. Hon studerade vid denna tid på Stockholms högskola och arbetade samtidigt i skift på en fabrik och inom jordbruket. Mestadels umgicks hon med polacker och hävdade bestämt att även om svenskarna var mycket vänliga, så kunde inga vänskapsband knytas, eftersom de med få undantag befann sig "på alltför stort avstånd".⁴

Det främsta hindret för att naturliga kontakter skulle kunna komma till stånd låg enligt denna källa i att svenskarna ständigt förväntade sig tacksamhet och förtjusning över de rådande levnadsförhållandena i Sverige. Den intervjuade studentskan berättar att i varje hem hon besökte, trots mycken vänlighet från värdarnas sida, fick hon alltid två frågor: om hon trivs i Sverige och om det är bättre här än i Tyskland. För den som försöker glömma upplevelserna från krigsåren var detta ständiga tvång att ge uttryck för tacksamhet och beundran svårt att stå ut med:

---

⁴ "Nie jesteśmy..." (1946); referat av artikel i *Expressen*.

Det är ju självklart, att det är bättre här än i Tyskland! Det är ju självklart att jag är tacksam! Men jag kan väl inte gå och säga det jämt, jämt! Men ger jag lite korta svar eller låter bli att berätta hur underbart det är här så blir folk lätt förtretliga och tycker jag är rent odräglig. Men det är bara så att jag vill glömma och vara i fred.

2 Dilemma: återvända eller ej?

Man kan fråga sig om bristen på ömsesidigt intresse och ömsesidiga kontakter enbart berodde på skillnader i mentalitet och sedvänjor mellan polacker och svenskar. Svaret måste nog sökas djupare än så. Polackerna och svenskarna hade olika historiska erfarenheter, men framför allt upplevde man det pågående kriget på olika sätt.

Material från krigsåren och den första tiden efter kriget, såsom t.ex. polsk emigrantpress, svensk press, mina intervjuer med flyktingar och även litterära texter av polska emigranter, visar tydligt att de polacker som vistades här var engagerade i helt andra frågor än deras välvilliga värdar.

Praktiskt taget varje polsk flykting hade under kriget förlorat någon familjemedlem, vilket förvärrade den dystra sinnesstämningen. Med oro följde man händelseutvecklingen i Polen, och förlusten av bl. a. de östliga områdena med Wilno och Lwów, där man lämnat familjemedlemmar, egendomar och barndomsminnen, innebar för många en personlig tragedi.

En annan ännu viktigare aspekt på en bristande förståelse låg i framtidsfunderingarna. De polacker som bodde i Sverige ägnade i huvudsak sina tankar åt problem som i det närmaste var okända för svenskar, framför allt för svenska ungdomar. Efter kriget bestod dessa problem främst av dilemmat att välja ett nytt hemland eller återvända.

Då polackernas förhoppningar om att kunna återvända till ett fritt land efter kriget hade grusats, kom flyktingarnas improviserade sociala och privata liv i många fall att fortsätta i samma banor som tidigare, vilket ledde till fortsatt isolering från den svenska omvärlden och en allt djupare, ömsesidig brist på förståelse.

Frågan när kriget skulle ta slut ersattes av frågan om man skulle återvända eller inte, eller eventuellt flytta till något annat land. Det var oron för den personliga säkerheten som avhöll polackerna från att resa hem, men även osäkerheten att tvingas leva i ett land som underordnats Sovjetunionen. I många fall övervann man dessa farhågor och

återvändande. Det främsta skälet till att man tog detta beslut var naturligtvis önskan att återförenas med familjen. Genom Svenska Röda Korsets annonsering i press och radio var det allt fler polacker i Sverige som återfann sina familjer såväl i Polen som i andra länder. Som en följd därav ändrades ofta resplanerna från dag till dag. Längtan efter de närstående och hemtrakterna blev ofta avgörande för besluten. Några for alltså hem, andra spreds ut över världen och spädde på de talrika polska flyktingarna i USA, Kanada, Palestina m.m., många stannade dock kvar i Sverige för gott.

3 Några viktiga formella omständigheter som hindrade en anpassning till livet i Sverige

a. Försök att komma ut på arbetsmarknaden

För polackerna, liksom för flyktingar från andra länder, var situationen på den svenska arbetsmarknaden mycket svår under krigsåren. En av orsakerna till detta var det faktum att man 1939, till följd av den stora flyktingströmmen, infört krav på arbetstillstånd.⁵

- Bestämmelser

Flyktingarna fick oftast arbete inom jordbruket, i skogen eller med torvbrytning; svenskar gick dock alltid före. Inom andra industrigrenar var flyktingarnas möjligheter att få arbete mera begränsade. Kvinnor fick lättast sysselsättning som hembiträde eller barnflicka.

Hösten 1943 blev det betydligt lättare att få arbete, men endast de tyngsta fysiska arbetena kom ifråga. Enligt en förordning av den 15 oktober detta år kunde man utan tillstånd få arbeta inom jordbruk, med skogsarbete eller torvbrytning (ibid. 24). Ledande eller administrativa befattningar inom nämnda näringsgrenar ingick emellertid ej.⁶

- Hembiträden

Under krigsåren annonserade *Wiadomości Polskie* då och då om lediga platser för hembiträden eller barnflickor i svenska hem. I början drev Polska Hjälpkommittén en arbetsförmedling, men 1944 över-

---

⁵ RA Klagomål rörande uppehålls- och arbetstillstånd..., 25.

⁶ Denna förordning begränsade inte arbetssituationen för nordiska medborgare

togs denna funktion av Polska Socialhjälpn. Ett år senare började även Polska Föreningen för f.d. Politiska Fångar att aktivt medverka härvidlag.

Av bevarade uttalanden framgår att detta arbete inte gav de polska kvinnorna någon riktig tillfredsställelse. Av ett brev, fyllt av bitterhet, till redaktionen för *Wiadomości Polskie* undertecknat "Hembiträde", får vi veta hur svårt det kunde vara för polacker att anpassa sig till de villkor som rådde i svenska hem:⁷

Kanske klarar svenska hembiträden av sina husfruar, men polskor gör det tydligen inte. Man arbetar 12 och ibland 16 timmar, från klockan 6 på morgonen till 10 på kvällen. Att få en ledig dag är svårt, för då blir det sura miner. Det är inte underligt att man efter en månad eller två föredrar att gå till en fabrik, där man både tjänar mera och vet att när man har gjort sina timmar så får man sedan vara i fred.

- Arkivarbetare

Svårast var det emellertid för de personer som av Arbetsmarknadskommissionen klassats som intellektuella. Somliga anlätades till de enklaste sysslor utan några som helst krav på kvalifikationer, som t.ex. budning eller diskning, medan andra blev s.k. arkivarbetare. Detsamma gällde forskare, som blev assistenter på vetenskapliga institutioner. Enligt en svensk redogörelse angående flyktingarnas situation på arbetsmarknaden hade problemet med de intellektuella lösts på ett tillfredsställande sätt:⁸

En del intellektuella har kunnat beredas s.k. arkivarbete, och vetenskapsmän ha i viss omfattning erhållit utkomstmöjligheter genom anställning vid vetenskapliga institutioner.

De goda villkor man skapade för denna grupp av flyktingar - deras arbete kallades ofta "sittande" - var endast skenbar. Av samtal med flyktingar och av pressuppgifter framgår att ingen social grupp led så mycket eller isolerade sig så från det svenska samhället som just intellektuella och forskare. Deras arbete bestod oftast av biträdande sysslor, utförda vid någon institution. När det gäller vetenskapliga institut, kunde det exempelvis handla om att renskriva eller illustrera vetenskapliga arbeten, eller mekaniskt utföra beräkningar. Att insamla forskningsmaterial, ibland åt yngre kollegor, eller att

⁷ "Szanowny Panie..." (1947).

⁸ RA Klagomål rörande uppehålls- och arbetstillstånd..., 25

ordna arkiv och bibliotekssamlingar hörde inte till ovanligheterna. Ofta handlade det om att utföra de enklaste sysslor på laboratorier eller museer.

Grundproblemet för de s.k. "arkivisterna" var att de inte hade några som helst möjligheter att avancera i yrkeslivet, vare sig vetenskapligt eller administrativt. Då de inte betalades av sin institution, utan av Arbetsmarknadskommissionen, hamnade de i ett slags återvändsgränd utan möjlighet att konkurrera med de svenska kollegerna, som samlade på sig vetenskapliga titlar och avancerade till allt bättre tjänster. Arbetet var också dåligt avlönat, och åtog man sig extra sysslor utanför den tilldelade arbetsplatsen, medförde det en reducering av den lön man av staten erhöll för sitt "arkivarbete". *Dagens Nyheter* påpekade att man härigenom gjorde det omöjligt för dem att höja levnadsstandarden för sin familj.⁹ *Dagens Nyheter* fastslår att detta system att lösa sysselsättningen för intellektuella och forskare var förnedrande för hela flyktinggruppen, eftersom det försatte dem i en beroendeställning gentemot det svenska samhället. Det faktum att man inte tillvaratog deras kvalifikationer gjorde att de inte kände sig som "nyttiga samhällsmedborgare" utan som "skeppsbrutna i ett främmande land". Enligt *Dagens Nyheter* karaktäriserades de personer som var anställda som "arkivister" på följande sätt:

Bland dessa intellektuella flyktingar finns forskare med ovanliga förtjänster. Bara listan över professorer, docenter och andra forskare på hög nivå omfattar hundratals namn. Om hela denna grupp kan man säga att den består av samvetsgranna och arbetsamma individer, i flera fall hårdare drabbade av ödet än någon svensk man eller kvinna i vår tid. Dessa människor gör inget väsen av sig, de har inga som helst krav och de beklagar sig inte.

Den ekonomiska situationen för de intellektuella flyktingarna med sysselsättning som "arkivarbetare" vid vetenskapliga institutioner tas även upp i en annan artikel i DN:¹⁰

Man nästan rodnar vid tanken på att en flykting som i sitt hemland grundlagt en frejdad vetenskaplig institution och bakom sig har en produktion på 120 lärda skrifter för sju timmars daglig tjänstgöring på en vetenskaplig inrättning uppbär en lön från svenska staten på cirka 280 kr per månad. På den har han att försörja en familj om sju personer. Han måste givetvis subventioneras med statlig fattigvård.

Även f.d. officerare befann sig i en svår situation. Faktum är att en polsk general under lång tid arbetade som nattvakt i Stockholm.

⁹ *Via Suecia* 1946, nr 17, s. 288 ; referat av artikel i *Dagens Nyheter*.

¹⁰ "De intellektuella flyktingarna" (1946)

b. Förbudet att vistas i större städer

Till summan av dessa problem bör också läggas det allmänna förbudet för utlänningar i gemen att vistas i större städer som Stockholm, Göteborg och Malmö utan ett särskilt visum, som infördes våren 1945.¹¹ Det var fem kategorier av människor som kunde tilldelas sådana visa: forskare och studenter, affärsmän, kvalificerade specialister (såsom yrkesverksamma läkare och ingenjörer), hembiträden med hushållsutbildning och i lämplig ålder, samt okvalificerad arbetskraft som var nödvändig för att fylla ut luckor på olika fabriker, framför allt inom textilbranschen, men bara om behovet särskilt anmäldes av något företag.

En del av polackerna passade in i några av dessa kategorier. Främst gällde detta studenter som vistades i både Stockholm och Malmö. En betydande del var emellertid utspridd över landet eller vistades illegalt i Stockholm med risk för att bli gripen av polisen.

c. Oro för att inte få stanna i Sverige

Det grundläggande problemet för de flyktingar som efter avslutad repatrieringsaktion beslutade sig för att emigrera till andra länder eller stanna i Sverige, var frågan hur man med de svenska myndigheterna skulle reglera de formella villkoren för varaktig bosättning i landet.

Denna fråga berörde chefen för Statens utlänningskommission G. Lindencrona i en intervju för *Aftonbladet* våren 1946.¹² Han förklarade att de polacker som vistats här sedan 1939 och inte var anhängare av den nya regimen i Polen, och som kunde påvisa att de riskerade att straffas om de återvände, kunde få stanna här inom ramen för politisk asyl.

I mars 1946 utsände Utlänningskommissionen ett frågeformulär till de polska flyktingarna i Sverige rörande beslut om hemresa. De personer som beslutat sig för att stanna för gott i Sverige skulle uppge de konkreta skälen till detta. Det kunde enligt frågeformuläret handla om giftermål med en svensk medborgare eller politiska skäl.

¹¹ RA P.M. angående utlänningars vistelse...

¹² Intervjun tryckt i polsk översättning som "Sprawy polskie w presie szwedzkiej" (1946).

Polackerna var emellertid oroade över att svenska främlingspass bara utfärdades undantagsvis. De identitetshandlingar som utfärdades, ett slags tillfälliga personbevis, var bara giltiga i tre månader och måste sedan förnyas hos polisen. I en sådan situation kunde man inte planera för sin framtid, skaffa lägenhet, köpa möbler etc.

Enligt Utlänningskommissionen var det inte fråga om någon fientlig attityd gentemot den polska gruppen. I stället handlade det om att frågan om polskt medborgarskap var komplicerad. Det rörde sig ju här om den övervägande majoritet polacker som vägrat registrera sig på den nya, polska legationen, vars representanter tillsatts av den kommunistiska regeringen i Warszawa, men som ändå med full rätt betraktade sitt polska medborgarskap som giltigt (ibid.).

4. Reaktion som förvånar

Man kan fråga sig vilka attityder alla dessa svåra omständigheter framkallat bland polackerna gentemot Sverige?

Svaret kan verka något överraskande, men dels hade livet i exil tvingat polackerna att försöka skapa sig en ny identitet, dels hade det trots alla svårigheter lett till tacksamhet mot värdfolket - svenskarna

a. Sökandet efter en ny identitet

Avsaknaden av varje möjlighet att såväl mentalt som praktiskt kunna anpassa sig till det svenska samhällets villkor orsakade att de polska flyktingarna började söka efter en ny identitet.

Den redan omnämnda tidskriften *Wiadomości Polskie* (Polska Nyheter) visade på stora likheter mellan situationen för flyktingarna under Andra världskriget och de flyktingar som hade lämnat Polen i samband med de nationella resningarna under förra seklet. År 1940 inleds så gott som varje nummer av tidskriften med noggrant utvalda citat ur Adam Mickiewicz' *Księgi Narodu Polskiego i Pielgrzymstwa Polskiego* (Det polska folkets och det polska pilgrimskapets böcker) från 1832. Citaten antyder att detta är en upprepning av den situation de landsflyktiga efter Novemberupproret 1830-31 hamnade i, landsflyktiga och berövade sin statstillhörighet, utan rättsligt skydd eller möjlighet att begagna sig av det vetande man skaffat sig i hemlandet. Dessa paralleller fångades på ett träffande sätt redan i andra numret i ett fragment som inledde en hel serie citat från detta verk av Mickiewicz:¹³

---

¹³ *Wiadomości Polskie* 1940, nr 1, s. 1. utan titel.

Pilgrim, i Din hand låg rätten, och Din var rätten till kronan, men här i främmande land står Du utanför lagens skydd [...]. Pilgrim, Du var lärd, men nu har de lärdomar Du värdesatte blivit till intet gagn, och dem som Du försummade, dem värdesätter Du nu, på det att Du skall lära känna vad vetskap är i denna världen.

Mickiewicz' verk blev för de polska flyktingarna i Sverige till en symbol för deras förväntningar och förhoppningar om frihet. Hans dikter deklamerades vid många tillfällen. Det gjorde också de sjömän från de i Sverige internerade ubåtarna som låg för ankar nära Mariefred under kriget.¹⁴

Polackernas övertygelse om den tillfälliga karaktären i deras flyktingsituation utsattes för ett svårt prov direkt efter krigsslutet. Polen återvann som bekant inte sitt oberoende och många tusen flyktingar kom att stanna kvar i Sverige. Vad återstod då för den pilgrim som haft för avsikt att återvända till hemlandet? Kort efter kriget, innan kommunismen ännu hunnit förlama det politiska livet i landet totalt, var övertygelsen om situationens tillfälliga karaktär ännu levande i diskussioner flyktingarna emellan. Den i Lund utgivna tidskriften *Polak* (Polacken), liksom tidigare *Wiadomości Polskie*, återoppar år 1946 för sista gången den ovan nämnda skriften av Mickiewicz med ett citat, i vilket det talas om att polacken "lovat söka det Heliga Landet, det Fria Fosterlandet, ända tills han det finner".¹⁵

b. Uttryck för tacksamhet

De polska flyktingarna i Sverige var inga otacksamma gäster, som krävde förbättringar av de svenska myndigheterna. Eventuella klagomål eller snarare frågor rörande den rättsliga situationen riktades till Polska Hjälpkommittén eller *Wiadomości Polskie*.

Av bevarade handlingar kan man utläsa att polackerna vid varje tillfälle försökte ge uttryck för sin tacksamhet för att de blivit räddade i sitt livs allra svåraste situation och blivit omhändertagna som flyktingar. Denna tacksamhet gentemot värdlandet deklarerades redan i första numret av ovan nämnda tidskrift:¹⁶

¹⁴ "Święto Niepodległości..." (1940). Sjömännen reciterade verk av Mickiewicz i samband med högtidligheterna den 11 november i Marielund i närvaro av minister Potworowski från Stockholm.

¹⁵ *Polak* 1946, nr 58, s. 10.

¹⁶ "Jesteśmy w Szwecji..." (1940).

Vi befinner oss i Sverige, i ett land som i sin gästfrihet tagit oss till sig. Vi har tak över huvudet, en varm vrå och en bit bröd. Vi befinner oss alltså i en hundrafalt lyckligare belägenhet än många hundra tusen landsmän, som hungrar och ofta bokstavligen saknar tak över huvudet [...] Vi befinner oss i ett kulturellt och gästfritt land. Den gästfrihet som visats oss får vi inte missbruka.

Ett sätt att ge uttryck för tacksamheten var att ansluta sig till firandet av de svenska högtidsdagarna. Som exempel på detta kan nämnas en notis i *Wiadomości Polskie* med anledning av konungens 85-årsdag år 1943:¹⁷

I går, den 16 juni, förenades hela det svenska folket och alla utlänningar som åtnjuter den svenska gästfriheten i hyllningar och de varmaste välgångsönskningar till HKH Gustav V, Sveriges konung, som denna dag firade 85-årsdagen av sin födelse.

Statsminister Per Albin Hanssons död år 1946 noterades i en kondoleansartikel som underströk dennes stora förtjänster för svensk politik under krigsåren liksom hans positiva inställning till flyktingar:¹⁸

Han var Sveriges statsminister under hela kriget och det är i hög grad hans politik Sverige har att tacka för att landet kunde hållas utanför striderna - liksom många flyktingar har honom att tacka för möjligheten till asyl här.

Ett annat tecken på den uttryckligen demonstrerade tacksamheten är de försök till skönlitterära texter, huvudsakligen dikter, som skrevs av de polska f.d. koncentrationslägerfångar som tagits om hand av Svenska Röda Korset. Dessa tacksamhetsinslag kan betecknas som panegyrisk litteratur och en central plats i dessa dikter intar Hans Majestät konungen Gustav V och det gästfria Sverige med sin sköna natur (Uggla 1997, 333).

Sammanfattningsvis kan konstateras att trots alla de svårigheter polska flyktingar stötte på som: misslyckade försök att knyta känslomässiga band med svenskar, anställningar som arkivarbetare, förbudet att vistas i de större städerna, liksom den ständiga ovissheten om uppehållstillståndets längd mm, påverkades inte deras bild av Sverige. Tvärtom, förblev bilden av Sverige och svenskarna positiv och med tiden även allt mer överidealiserad.

---

¹⁷ "Ze świata..." (1943).

¹⁸ "Nagły zgon..." (1946).

När man idag talar med de polacker som kom till Sverige som flyktingar under kriget, så kan man nästan undantagslöst utläsa en djup tacksamhet som inte enbart beror på att de räddats till livet, utan också på en djupt känd sympati för det svenska folket och beundran för den svenska naturen.

UPPSALA

Referenser:

- Brenner, A.: Niedzielne rozmyślenia. *Via Suecia* 1946, nr 16, 262 (referat av artikel i *Dagens Nyheter*). Ciesielski, Z.: *Skandynawia w oczach Polaków*. Gdańsk 1974.
- Hallgren, M.: Friskis & Svettis ersätter Karoliner, *Svenska, Dagbladet* 1999-10-18.
- Kjellberg, L.: Polacker och svenskar. *Slovo* 32 (1986), 5-20.
- Kotarski, E.: Stereotyp Szweda w literaturze polskiej XVI i XVII wieku. *Komunikaty Instytutu Bałtyckiego* 31/32 (1980), ss. 69-84.
- Łakociński, Z.: Szwecja i Szwedzi. *Przegląd Współczesny* 1936, nr 180, 97-106.
- Przybyszewski, S.: *Listy*, 1, red. S. Helsztyński. Gdańsk • Warszawa 1937.
- Skuncke, M.-Ch.: Fredrika Bremer i Polen - en materialöversikt. *Fredrika Bremer ute och hemma*, red. B. Holm. Uppsala 1987.
- Slaski, K.: *Tysiąclecie polsko-skandynawskich stosunków kulturalnych*. Warszawa • Kraków • Gdańsk 1977.
- Ugla, A. N.: Exil och litteratur. Polackernas tillvaro i diktens form. *Den nordiska mosaiken: språk- och kulturmöten i gammal tid och i våra dagar: Humanistdagarna mars] vid Uppsala universitet 1997*, red. R. Boström Andersson. Uppsala 1997, 329-341.

Anonyma tidningsartiklar

- "De intellektuella flyktingarna". *Dagens Nyheter* 1946-08-15.
- "Jesteśmy w Szwecji". *Wiadomości Polskie* 1940, nr 1, s. 7.
- "Nagły zgon premiera Szwecji". *Wiadomości Polskie* 1946, nr 40, s. 2.
- "Nie jesteśmy wcale niewdzięczni, lecz nie możemy wciąż dziękować". *Via Suecia* 1946, nr 16, 265.
- Polak* 1946, nr j8, s. 10.
- "Sprawy polskie w presie szwedzkiej". *Polak* 1946, nr 29, ss. 6f.

"Svensken är lång och ståtlig men får underbetyg ändå". *Expressen* 1946-08-18.

"Święto Niepodległości w Stockholmie". *Wiadomości Polskie* 1940, nr 6, s. 6.

"Szanowny Panie Redaktorze" [under rubriken: "Listy do Redakcji"] *Wiadomości Polskie* 1947, nr 7, s. 10.

Via Suecia 1946, nr 17, s. 288.

Wiadomości Polskie 1940, nr 1, s. 1 ; 1943, nr 24, s. 4; 1946, nr 40, s. 2.

"Ze świata". *Wiadomości Polskie* 1943, nr 24, s. 4.

Arkivmaterial Riksarkivet:

Klagomål rörande uppehålls- och arbetstillstånd. Parlamentariska undersökningskom. ang. flyktingärenden och säkerhetstjänst, vol.B2:2.

P.M. angående utlänningars vistelse i Stockholm, Göteborg och Malmö av den 19.10.1944 från Statens Utlänningskommission. Vol. F:I, Komm. 984.

